

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi

Eskisehir Osmangazi University History Journal

e-ISSN: 2687-3842 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd>, 8/1, Mayıs 2025

DOI: 10.47437/esogutd.1650865

Araştırma Makalesi

Türk Bağımsızlık Savaşı ve Sonrası Mevlevîler ve Bektaşîler

İrfan Kaymak*

Öz

Türk Bağımsızlık Savaşı, Osmanlı Devleti'nin ve akabinde yeni Türkiye'nin, II. Viyana Savaşı'ndan sonraki en büyük başkaldırısını simgelemektedir. Osmanlı Devleti, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Batı'da gerçekleşen gelişmelere ayak uyduramamış, Coğrafi Keşiflere katılmamış ve XVI. yüzyıldaki zirve anlayışıyla yönetilmeye devam etmiştir. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren birtakım sorunların farkına varılmış ve XVIII. yüzyıl itibarıyla çeşitli ıslahat hareketleri başlatılmıştır. Fakat bu ıslahatlar batılı devletlerle rekabet etmeye yetmemiştir. Zira Osmanlı Devleti, ıslahat çabaları sırasında birçok dahili sorunla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Yeniçeri, ulema ve tasavvuf erbabı gibi unsurlar, ıslahat sürecine muhalefet etmiş; bu da ıslahatı baltalamıştır. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda büyük bir gerileme sürecine girmiş, Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçi hareketlerin de etkisiyle, XIX. yüzyıl boyunca ciddi siyasi, sosyal, dinî ve askerî krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Nitekim I. Dünya Savaşı'nın mağlubiyetle sonuçlanması Osmanlı Devleti için ağır bir ateşkes antlaşmasını beraberinde getirmiştir. Mondros Mütarekesi, fiilen Osmanlı Devleti'nin sona erdiğini gösterirken, işgallerin başlamasıyla Anadolu'nun bağımsızlık mücadelesi kaçınılmaz hâle gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı, Türk Bağımsızlık Savaşı'nın fitilini ateşlemiştir. Türk halkı, emperyalist Batı'ya karşı inanç ve kararlılıkla mücadeleye girişmiş ve bağımsızlığını kazanmıştır. Bu süreçte, Mevlevîlik ve Bektaşîlik başta olmak üzere, birçok dinî yapılanma da mücadeleye önemli katkılarda bulunmuştur. Ancak, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, yeni devlet, modernleşme süreci kapsamında tarikat ve cemaatlerle arasına mesafe koymuştur. Halifeliğin kaldırılmasıyla bu ayrışma derinleşmiş, nihayetinde "Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması" kanunu ile Mevlevîlik ve Bektaşîlik tarikatları resmen yasaklanmıştır. Bu çalışmada, Mevlevîlik ve Bektaşîlik tarikatlarının yakın dönem tarihine, Türk Bağımsızlık Savaşı'ndaki rollerine ve Cumhuriyet sonrası süreçte yaşadıkları dönüşüme değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele. Osmanlı Devleti. Türkiye. Mevlevîler. Bektaşîler.

The Mevlevis and Bektashis During and After the Turkish War of Independence

Abstract

The Turkish War of Independence marked the most significant uprising of the Ottoman Empire and later the new Turkey since the Second Siege of Vienna. The Ottoman Empire failed to

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, İstanbul Türkiye, irfan.kaymak@std.yildiz.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-4765-9776>.

keep up with Western advancements in the 17th and 18th centuries, missing the Geographical Discoveries and continuing to govern with a 16th-century mindset. Although some reforms were attempted in the 18th century, they were insufficient due to internal opposition from the Janissaries, ulema, and Sufi orders. By the 19th century, the Ottoman Empire faced a serious decline and was further weakened by nationalist movements inspired by the French Revolution. The defeat in World War I resulted in the Armistice of Mudros, which marked the empire's de facto end. The occupation of Anatolia made the independence struggle inevitable. Mustafa Kemal Pasha's arrival in Samsun in 1919 ignited the resistance movement, and the Turkish people fought with determination against Western imperialism, ultimately securing their independence. During the war, religious orders, particularly the Mevlevi and Bektashi orders, played a crucial role in supporting the nationalist movement. However, with the proclamation of the Republic, the new state distanced itself from religious institutions as part of its modernization efforts. The abolition of the Caliphate in 1924 deepened this separation. Finally, with the Law on the Closure of Dervish Lodges and Zawiyas (1925), the Mevlevi and Bektashi orders were officially banned. This study examines the historical transformation of these religious orders, their role in the independence struggle, and their status in the post-Republican period.

Keywords: Turkish War of Independence. Ottoman Empire. Türkiye. Mevlevi Sufism. Bektashism.

Giriş

Tarih biliminde kavramlar ve tarihî perspektif büyük önem taşımaktadır. Okuyucunun bu tür bilgilere vâkıf olması, anakronizme düşme riskini azaltarak tarihî olayları kendi bağlamı içinde değerlendirmesine olanak tanır. Bu çalışma, genel hatlarıyla XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın ilk çeyreğini, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerini ele almaktadır. Bu dönemin toplumsal dokusunu anlamlandırabilmek için, özellikle Osmanlı'nın çok dinli ve çok milletli yapısı ile bu yapının içinde yer alan dinî-tasavvufî oluşumlara odaklanmak gerekmektedir.

Osmanlı Devleti, yapısı gereği kozmopolit bir imparatorluk olup farklı dinî ve etnik gruplardan oluşmaktadır. Devlet, halife-sultan tarafından yönetildiği için aynı zamanda dinî bir kimliğe de sahiptir. Osmanlı Devleti'nde bireyler din ve vicdan özgürlüğüne sahip olup, yasalar çerçevesinde diledikleri gibi kurumsallaşabilmiştir. Klasik dönemde devlet, bireyleri Müslim ve zimmî olarak sınıflandırmışsa da 1839'da ilan edilen Gülhâne Hatt-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) ile birlikte bu ayrım kaldırılarak tebaa sistemine geçilmiştir. Bu reform, devletin bekâsını sağlamaya yönelik önemli bir adımdır.

Osmanlı toplumu, farklı dinî gruplara mensup bireylerden oluşmaktaydı. Müslüman toplum içinde ise tebaa-halk, bürokrasi-ulema ve sûfiler olmak üzere farklı katmanlar mevcuttu. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte tasavvufî tarikatlar ve cemaatler yaygınlaşmış ve Türk-İslam devletlerinde sürekli varlıklarını sürdürmüştür. Bu durum, İslam'ın mistik ve hoşgörülü yönünün Türkler arasında benimsenmesini kolaylaştırmış ve toplum içinde birlik ve beraberliğin tesis edilmesine katkı sağlamıştır.

Osmanlı toplumunda önemli tasavvufî yapılar arasında Bektaşîlik, Mevlevîlik, Nakşibendîlik, Cerrâhîlik, Rufâîlik, Kâdirîlik ve Bayrâmîlik gibi tarikatlar yer almaktadır. Bu çalışmada, Mevlevîlik ve Bektaşîlik tarikatları üzerinde durulacaktır.

Mevlevîlik ve Bektaşîlik, Osmanlı Devleti'nde iki farklı sosyal ve kültürel eğilimi temsil etmektedir. Osmanlı'nın klasik döneminde Yeniçeri Ocağı Bektaşî geleneğini benimserken, bürokrasi ve saray çevresi Mevlevî eğilimliydi. Ancak 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla (Vaka-i Hayriye), Bektaşîlik devlet kademelerinden dışlanmış ve Mevlevîliğe olan ilgi artmıştır. Öyle ki, Sultan V. Mehmet Reşad'ın tahta çıkışı sırasında kılıcını Mevlevî postnişini Abdülhalim Çelebi kuşatmıştır.

Mevlevîlik, Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin vefatından sonra oğlu Sultan Veled tarafından sistemleştirilmiş bir gelenektir. Bektaşîlik ise Hacı Bektaş-ı Velî'ye nispet edilerek gelişmiştir. Bektaşîlik daha çok halk tabakasına hitap ederken, Mevlevîlik daha ziyade elit kesimde etkili olmuştur. İki tarikat arasında tarihsel süreçte rekabet gözlemlense de, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişiyle birlikte her iki tarikat da devlete destek sağlamış, savaş sırasında büyük fedakârlıklarda bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkması ve ardından gelen Mondros Mütarekesi ile ülkenin fiilen işgal edilmesi üzerine, Anadolu irfanı harekete geçmiş ve Mevlevîlik ile Bektaşîlik başta olmak üzere pek çok tarikat ve dinî grup, Millî Mücadele'ye ve Ankara Hükûmeti'ne destek vermiştir. Aynı zamanda, ulema sınıfı da Anadolu Hareketi'nin meşruiyet kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Ancak Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde tekke ve zaviyeler kapatılmış ve devlet, dinî kurumlar ile dinî kimliği ön planda olan şahsiyetlere mesafeli bir tutum sergilemiştir.

Mevlevîlik ve Bektaşîlik üzerine yapılan çalışmalar genellikle bu tarikatların Osmanlı'daki kültürel etkileri veya Cumhuriyet dönemindeki tasfiyesiyle sınırlı kalmaktadır. Hülya Küçük'ün Arşiv Belgeleri Işığında İstiklal Harbi'nde Mevlevîler ve Bektaşîler (2022) adlı eseri, her iki tarikatın Millî Mücadele'deki rollerini arşiv belgeleriyle birlikte bütüncül biçimde ele alan nadir ve yönlendirici çalışmalardandır. Nuri Köstüklü'nün Mevlevî gönüllü alayları ve Ahmet Cahid Haksever'in tarikat-devlet ilişkisine dair incelemeleri de literatürü tamamlamaktadır. Bu çalışma ise mevcut literatürdeki parçalı yaklaşımların ötesine geçerek, bütüncül anlamda iki tarikatın İstiklâl Harbi'ndeki işlevlerini ve bilhassa cumhuriyet ilanı sonrası süreçteki dönüşümlerini nitel tarihsel analiz yöntemiyle çok yönlü biçimde incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmada, bahsedilen süreçler ele alınacaktır. Çalışma; önsöz, giriş, ana metin, sonuç ve kaynakça olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır.

Ana metinde, Osmanlı Devleti'nde bürokrasi ve tekke ilişkileri, Mevlevîlik ve Bektaşîliğin I. Dünya Savaşı'ndaki rolleri, Büyük Millet Meclisi Başkan Vekillerinden Bektaşî şeyhi Cemaleddin Efendi ve Mevlevî postnişini Abdülhalim Çelebi gibi önemli şahsiyetlerin faaliyetleri incelenecektir.

Akabinde ise savaş sonrası dönemde Mevlevîlik ve Bektaşîliğin inkılap hareketleri karşısındaki konumları ile Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bu iki tarikatla olan ilişkileri ele alınacaktır. Bu bağlamda, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Mevlevîlik ve Bektaşîliğin tarihî rolü bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilecektir.

Osmanlı Devleti'nde Bürokrasi ve Tekke İlişkileri

Türk-İslam tarihinde sûfî çevrelerle bürokrasi arasında genellikle iş birliğine dayalı bir ilişki görülmüş, bu gelenek Osmanlı'da da büyük ölçüde devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin ayırt edici yönlerinden biri, tasavvufî yapılarla devlet arasında kuruluş sürecinden itibaren kurulan yakın ilişkidir. Mevlevîlik bu bağlamda hem Selçuklu hem de Osmanlı döneminde siyasî ve toplumsal yapıyı etkileyen en önemli tarikatlardan biri olarak öne çıkmıştır.

Şeyh Edebali ve Ankara ahilerinin, Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecine olan katkıları açık bir şekilde görülmektedir. Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren farklı dönemlerde çeşitli politikalar benimsemiş olsa da genel itibarıyla tekke ve tarikatleri himaye eden bir siyaset izlemiştir. Bu bağlamda, özellikle Mevlevîlik ve Bektaşîlik tarikatlarının Osmanlı bürokrasisi ile ilişkileri, devlet-tekke münasebetlerini anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Mevlevîlik, Osmanlı İmparatorluğu'ndan önce de varlık gösteren köklü bir tarıktır. Konya merkezli olan bu tarikat, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye intisap etmekte olup Osmanlı döneminde de önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ancak Mevlevîliğin kurumsallaşması ve sistematik bir yapıya kavuşması esas itibarıyla XIII. yüzyılın sonlarında, Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled döneminde gerçekleşmiştir.

XIII. yüzyıl Anadolu'su, Türkiye Selçuklu Devleti'nin egemenliğinde olmakla birlikte, Moğol istilalarının etkisiyle II. Beylikler Dönemi'ne geçiş sürecini de barındırmaktadır. Bu çalkantılı dönemde Mevlevîliğin toplumsal ve siyasî etkisi, özellikle Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin Konya'daki konumunda açıkça görülmektedir. Mevlâna, Konya'yı yurt edindikten sonra yalnızca bir sûfî olarak değil, çağdaşlarıyla sürekli etkileşim hâlinde olan, siyasi gelişmelere yön veren, yöneticilere öğütler sunan ve

toplumsal meselelerde rehberlik eden bir fikir adamı olarak öne çıkmıştır. Halkın ve Selçuklu sultanlarının yoğun ilgisine mazhar olmuş, dergâhında inzivaya çekilmek yerine aktif bir toplumsal rol üstlenmiştir.¹

Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, yalnızca bir sûfî değil, aynı zamanda Selçuklu saray çevresinde büyük itibara sahip bir düşünür ve kanaat önderidir. Konya’ya yerleşmesinin ardından devlet erkânı nezdinde saygın bir konum kazanmış, siyasal gelişmelere doğrudan müdahil olmuştur. Nitekim Sultan Rûkneddin Kılıçarslan’ın başka bir şeyhe yönelmesi üzerine verdiği “*O kendine başka bir baba bulduysa, biz de başka bir evlat buluruz*” sözü, hem kişisel nüfuzunu hem de yöneticilere karşı tavrını göstermektedir. Bu tutum, onun “*Padişah halka, bilginler padişahlara hükmeder*” sözüyle örtüşen bir manevî otorite anlayışını yansıtır.²

Bu durum, tarikatların ve şeyhlerin halk ve bürokrasi üzerinde önemli bir manevî otoriteye sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Beylikler Dönemi’nde de Mevlevîler, yalnızca Osmanlılar nezdinde değil, diğer beylikler üzerinde de siyasi etkilerini hissettirmiş ve yönlendirici bir rol üstlenmişlerdir. Bu bağlamda, Menteşeoğlu Mesud ve oğlu Şecaaddin Orhan, İnançoğlu Denizli Emiri Şecaaddin İnanç ve kardeşi Doğan Paşa, Germiyanoglu Yakup Bey, Aydınoğlu Muhammed Bey, Beyşehirli Eşrefoğlu Muhammed Bey, Afyon’daki Sahip Ataoğulları, Karamanoğulları ve Osmanogulları Mevlevîlerin etkisinin görüldüğü başlıca beylikler arasında yer almaktadır.³

Bu bağlamda Mevlevîler, özellikle Selçuklu sonrası dönemde geniş bir nüfuza sahip olmuşlardır. Rivayetlere göre, Selçuklu saltanatının çöküşü sırasında Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, Konya’da kısa süreliğine idareyi üstlenmiş; “*Padişah değilim ki tahttan ineyim de tabuta bineyim; benim fermanımın yazısı ebedîliktir*” sözüyle dünyevî iktidardan çok manevî otoriteye verdiği önemi ortaya koymuştur. Klasik anlamda bir şeyhlik iddiasında bulunmayan Mevlâna, insanlık, sevgi ve birlik temelli bir düşünce sistemi geliştirmiştir. Beylikler Dönemi’nde siyasi desteğini Osmanlı Beyliği’ne yönelten Mevlevîler, Osman Gazi’yi “manevî evlat” olarak kabul etmiş ve Mevlâna’nın oğlu Sultan Veled’in ona kılıç kuşandırmasıyla bu desteği sembolik olarak da pekiştirmiştir.⁴

Dolayısıyla Mevlevîlik, Osmanlı Beyliği’nden itibaren devletin üst kademeleriyle yakın ilişkiler kurmuş ve siyasî yapıda etkin bir rol oynamıştır. Bu ilişki zamanla hanedan

¹ İsmet Kayaoğlu; Mevlâna’nın Moğol Yöneticilerle Münasebetleri, (2.Milli Mevlâna Kongresi (Tebliğler); 3-5 Mayıs 1986, Selçuk Üniversitesi Basımevi; Konya 1987).164.

² Ahmet Eflaki, Ariflerin Menkıbeleri (İstanbul, M.E.B. Yayını, 1995, Cilt 1) 165.

³ Abdülkâki Gölpınarlı, Mevlâna’dan Sonra Mevlevîlik, (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri 1983), 74.

⁴ Gölpınarlı, Mevlâna’dan Sonra Mevlevîlik, 274.

düzeyine taşınmış; nitekim Yıldırım Bayezid'in bazı oğullarının annesi Mevlâna soyundandır. Birleştirici yapısıyla her dönem devlet erkânının ilgisini çeken Mevlevîlik, Osmanlı tarafından tahsis edilen tekkeler ve vakıf destekleri sayesinde hem ekonomik hem de toplumsal açıdan güçlenmiştir. Osmanlı'nın genişlemesine paralel olarak Mevlevî âsitânesi de kurumsallaşmış ve devlet yapısıyla iç içe geçmiş bir konum kazanmıştır. Bu bütünleşmenin simgesel örneklerinden biri, şehzadelerin Manisa'da sancak beyliği yapmasına karşılık, çelebîlik makamına aday Mevlevîlerin Manisa Mevlevîhanesi'nde şeyhlik görevine getirilmesidir.⁵

Şehzadeler ile Mevlevî şeyhleri arasındaki yakın ilişki, Osmanlı'nın erken dönemlerinden itibaren güçlü temellere dayanmıştır. Padişahların Mevlevîliğe olan ilgisi, bürokrasiyi de Mevlevîhanelere yönlendirmiş ve özellikle XVII. yüzyıldan itibaren Mevlevîlik, adeta bir devlet kurumu niteliği kazanmıştır. Celâli İsyanları ve II. Osman'ın katli gibi olaylar, Bektaşîliğe karşı devlet nezdinde güvensizlik yaratmış; bu durum Mevlevîliğin siyasî meşruiyetini daha da pekiştirmiştir.

Bektaşî tarikatı, Hacı Bektaş-ı Velî'ye dayandırılmakta olup Vilâyetnâme'ye göre kendisi, İmam Musa Kâzım'ın soyundan gelen bir seyyid ve Hoca Ahmed Yesevî'nin mürididir. Ancak tarihî süreç dikkate alındığında, doğrudan Yesevî'ye intisap etmiş olması mümkün görünmemektedir. Kesin olan ise, Hacı Bektaş-ı Velî'nin Horasan erenlerinden biri olduğudur. Türk tasavvuf tarihinde Hacı Bektaş kültü sûfî gruplar arasında yaygın olup, Bektaşîliğin tam anlamıyla bir tarikat yapısına kavuşması XV. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. Osmanlı'daki konumuna gelince, tarikat özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşundaki rolü nedeniyle Osmanlı yönetimiyle yakın ilişkiler geliştirmiştir.⁶

Bektaşî tarikatı, Osmanlı Devleti'nin yayılma sürecinde hem Anadolu'da hem de Balkanlar'da önemli katkılar sağlamıştır. Gül Baba, Balım Sultan ve Yunus Emre gibi isimler, tarikatın bu dönemdeki etkisini göstermektedir. Ancak zamanla Bektaşîlik, Sünnîlikten uzaklaşarak daha serbest bir yapıya bürünmüş ve özellikle seyfiyye (askerî) sınıfı içinde etkili bir tarikat hâline gelmiştir. Bu durum, 1826 yılında Vaka-i Hayriyye olarak bilinen olay neticesinde II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına ve dolayısıyla Bektaşîliğin devlet ve bürokrasiden uzaklaştırılmasına yol açmıştır. Tarikat, Sünnîlikten sapma ve bozulma gerekçesiyle 1242/1826 yılında resmî olarak yasaklanmış, yeni kurulan tekkeleri yıkılmış, mevcut tekkeler ise Nakşibendî tarikatının denetimine

⁵ Gölpınarlı, Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik, 274.

⁶ Ahmet Yaşar Ocak "Bektaşîlik", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bektasilik>

birakılmıştır. Bu tarihten itibaren, Bektaşî şeyhleri Nakşibendî veya Halvetî tarikatlerinden icazet almak, yani bir bakıma bu tarikatlerden "onaylı" olmak zorunda kalmıştır. Böylece Bektaşîlik üzerindeki devlet kontrolü daha da pekişmiş ve bağımsız yapısı büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır.⁷ Bu süreç, 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar bu şekilde devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Mevlevîler ve Bektaşîler

Mevlevîler

Mevlevîlik tarihindeki önemli gelişmelerden biri de I. Dünya Savaşı sırasında Mevlevî Taburu'nun oluşturulması ve savaşa katılımıdır. Sultan Reşad'ın (1909-1918) isteği üzerine kurulan bu birlik, özellikle Suriye Cephesi'nde görev almış ve Osmanlı askerlerinin maneviyatını güçlendirmeyi amaçlamıştır. Mevlevî dervişleri, savaş sırasında yalnızca manevi rehberlik yapmakla kalmamış, aynı zamanda fiilen cephede savaşarak Osmanlı ordusuna destek vermiştir. Bu durum, Mevlevîliğin Osmanlı yönetimi ile olan güçlü bağlarını ve devlet nezdindeki prestijini bir kez daha ortaya koymuştur.

Süheyl Ünver'in tespitlerine göre, Mevlevî Taburu 47 Mevlevîhane ve çeşitli tekkelerden gelen 1026 kişiden oluşmaktaydı. O dönemde çelebilik makamında bulunan Veled Çelebi (İzbudak) kumandanlığında, cephede doğrudan savaşmaktan ziyade manevî destek sağlamak amacıyla Şam'a gönderilmiştir. Daha sonra bu birlik, taburdan alaya dönüştürülmüş ve Mücahidîn-i Mevlevîyye Alayı adıyla da anılmıştır. Mevlevîler, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun moral ve motivasyonunu güçlendirmeye yönelik faaliyetlerde bulunarak, Osmanlı yönetimiyle tarihsel bağlarını bir kez daha pekiştirmiştir.⁸

Bu durum, Mevlevîlerin yalnızca Osmanlı toplumunda sosyolojik ve siyasi meselelerle ilgilenen birleştirici bir rol üstlenmekle kalmayıp, aynı zamanda cephe hattında da aktif bir şekilde yer aldığını göstermektedir. Hem iç istikrarın sağlanmasında hem de savaş sürecinde manevî ve fiilî destek sağlamaları, Mevlevîliğin Osmanlı Devleti içindeki stratejik konumunu ve devletle olan güçlü ilişkisini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Konuyla ilgili olarak Veled Çelebi (postnişîn 1910-1919) hatıralarında şu ifadelerle yer vermektedir: *"Umûmî harpte cihâd-ı ekber ilan edildi. Bu dönemde teşkilâtı tam ve bağımsız hareket eden iki büyük tarikat vardı: Mevlevîler ve Bektaşîler. Meclis-i Meşâyih bu iki tarikatın iç işlerine müdahale etmez, kendi yönetimlerini kendileri sağlarlardı. Sultan Reşad'ın Mevlevî tarikatına mensubiyeti nedeniyle, bir Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı teşkil*

⁷ Hülya Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş* (İstanbul: Ensar Yayınları, Şubat 2019), 331.

⁸ Nuri Köstüklü, *Vatan Savunmasın da Mevlevihaneler*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2005), 91, 98.

*edilmesini arzu etti. Padişah, bu alaya bir bayrak ve kılıç gönderdi. Komutan olarak ben tayin edildim ve alay Konya'da toplandı. Bektaşiler ise Kafkas Cephesi'ne yönlendirildi. Alayın bayraktarı Ankara Mevlevî Şeyhi Mustafa Nuri Dede idi. Mevlevîlere silah verildi ve alay trenle Şam'a gönderildi. Karargâhımız Cebel-i Lübnan'da bulunuyordu. Burada eğitimlerimize devam ettik, ancak doğrudan harbe katılmadık. Ordunun maneviyatını yükseltmek amacıyla teşkil edilen bu birlikle Cemal Paşa da yakından ilgilendi. Üç yıl boyunca Şam'da kaldık, ancak Suriye bozgunu başlayınca Konya'ya geri döndük. Böylece bu tarihi Mevlevî alayı dağılmış ve mensupları dergâhlarına dönmüştür."*⁹

Bu ifadeler, Mevlevîlerin I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne manevi destek sağlamak amacıyla nasıl bir askerî yapılanmaya girdiğini ve savaş koşullarında nasıl bir rol üstlendiğini açıkça ortaya koymaktadır.¹⁰

Bektaşiler

I. Dünya Savaşı sırasında Mücâhidîn-i Bektaşîye adıyla bir Bektaşî alayı kurulmuş ve savaş sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir. Başlangıçta Gönüllü Bektaşî Taburu olarak anılan bu birlik, zamanla artan katılımlar sonucunda alaya dönüştürülmüştür. Bu alaya ait olduğu söylenen sancak günümüzde Cemaleddin Çelebi'nin Hacıbektaş'taki türbesinde, başucunda bulunmaktadır.

Kaynaklarda alayın mevcudu konusunda farklı rakamlar yer almakta olup, bazı tahminlere göre 40.000 kişiden oluştuğu iddia edilse de bu sayının abartılı olduğu kabul edilmektedir. Daha güvenilir verilere göre, Bektaşî alayının mevcudu 7.000'den fazla olup, bu derviş askerler Kafkas/Doğu Cephesi'nde görevlendirilmiştir. Savaşın ardından, mütareke sonrası bu alay Doğu Cephesi'ndeki 3. Kolorduya bağlanarak İran, Azerbaycan ve Dağıstan'da konuşlandırılmıştır. Ancak 31 Ocak 1919 tarihinde, Büyük Britanya İmparatorluğu ile yapılan anlaşma gereği terhis edilmişlerdir. Terhis edilen askerler, Osmanlı ordusunun İstanbul, Sivas-Samsun ve Van-Erzurum bölgelerindeki birliklerine dağıtılmıştır. Bu süreç, Bektaşîlerin Osmanlı ordusundaki etkinliğini ve savaş sürecinde oynadıkları kritik rolü göstermektedir.¹¹

⁹ Veled Çelebi İzbudak, Hatıralarım, (İstanbul: 1946), 54-55. (Haz: Yakup Öz, Yusuf Öz, Tekke'den Meclis'e, Timaş Yayınları, 2. Basım) 123-24.

¹⁰ Alay, 1918 Eylül'ü sonlarında mütareke ile dağılmıştır. Detaylı bilgi için: Bkz. Köstüklü, Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler, s. 79, 88, 91, 120. Bu hadiseyle ilgili mülahazalar için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlâna 'dan Sonra Mevlevilik, 2. bs., İst., 1983, s. 177 178, 273 vd.

¹¹ Hülya Küçük, Arşiv Belgeleri Işığında İstiklal Harbi'nde Mevleviler ve Bektaşiler, (Konya: Nefes Yayınları, Aralık 2019), 129, 130, 131.

Türk Bağımsızlık Savaşı'nda Mevlevîler ve Bektaşîler

Türk Bağımsızlık Mücadelesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmasının ardından, Türk milletinin tüm maddî ve manevî imkânlarını seferber ettiği bir süreci kapsamaktadır. Batı dünyası, Anadolu'nun Türkleşmesini tarihsel bir meydan okuma olarak görmüş ve bu durumu tam anlamıyla kabullenememiştir. Bu tarihsel tavır, ilerleyen yüzyıllarda Türk varlığını Anadolu'dan silmeye yönelik siyasi ve askerî müdahaleleri beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, I. Dünya Savaşı'nı takiben 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti fiilen sona erme sürecine girmiştir. Mütareke hükümlerine dayanarak, İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan başta olmak üzere çeşitli işgalci güçler Anadolu'nun stratejik bölgelerini ele geçirmiş ve mütareke koşullarını defalarca ihlal ederek Osmanlı toprakları üzerindeki hâkimiyetlerini pekiştirmeye çalışmışlardır. Bu gelişmeler, Türk milletinin bağımsızlık ve egemenlik hakkını koruma adına millî mücadeleye girişmesini zorunlu kılan temel etkenlerden biri olmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk'a başlarken şöyle seslenir: “ 1335 (1919) senesi Mayıs 'ının on dokuzuncu günü Samsun 'a çıktım. Vaziyet ve manzara-i umumiye: Osmanlı Devleti 'nin dâhil bulunduğu grup, Harb-i Umumî 'de mağlûp olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şerâiti ağır bir mütarekenâme imzalanmış. Büyük harbin uzun seneleri zarfında millet yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Harb-i Umumî 'ye sevk edenler kendi hayatları endişesine düşerek memleketten firâr etmişler. Saltanat ve hilâfet mevkiini işgal eden Vahdeddin, mütereddi, şahsını ve yalnız tahtını temîn edebileceğini tahayyül ettiği denî tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa 'nın riyâsetindeki kabine âciz, haysiyetsiz, cebîn, yalnız padişahın iradesine tâbi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyete razı. Ordunun elinden esliha ve cephanesi alınmış ve alınmakta... İtilâf Devletleri, mütareke ahkâmına riayete lüzum görmüyorlar. Birer vesile ile İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul 'da. Adana vilâyeti, Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap, İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya 'da, İtalyan kıtaat-ı askeriyesi, Merzifon ve Samsun 'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta ecnebi zâbit ve memurları ve hususî adamları faaliyette. Nihayet, mebde-i kelâm kabul ettiğimiz tarihten dört gün evvel, 15 Mayıs 1335 'te İtilâf Devletleri 'nin muvâfakatiyle Yunan ordusu İzmir 'e ihraç ediliyor. Bundan başka, memleketin her tarafında, anâsır-ı Hristiyanîye hafî, celî, hususî emel ve maksatlarının temîn-i istihsaline, devletin bir an evvel çökmesine sarf-ı mesâi ediyorlar. Bi'l-âhire elde edilen mevsûk ma'lumât ve vesâik ile teyyüd etti ki İstanbul Rum Patrikhanesi 'nde teşekkül eden Mavri Mira Heyeti, vilâyetler dahilinde

*çeteler teşkil ve idâre etmek, mitingler ve propagandalar yaptırmakla meşgûl. Yunan Salibi-i Ahmer'i, Resmî Muhâcirîn Komisyonu, Mavri Mira Heyeti'nin teshîl-i mesâisine hâdim. Mavri Mira Heyeti tarafından idâre olunan Rum mekteplerinin izci teşkilâtları, yirmi yaşını mütecâviz gençler de dahil olmak üzere her yerde ikmâl olunuyor. Ermeni Patriği Zaven Efendi de Mavri Mira Heyeti'yle hem-fikir olarak çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tamamen Rum hazırlığı gibi ilerliyor. Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz sahillerinde teşekkül etmiş ve İstanbul'daki merkeze merbût Pontus Cemiyeti sühûletle ve muvaffakiyetle çalışıyor.'*¹²

Her ne kadar Nutuk, dönemin siyasi konjonktürünü (1925-1938) yansıtsa da, genel hatlarıyla o dönemdeki sosyo-politik ve askerî durumu bizlere aktarmaktadır. Padişah-Halife ve Osmanlı bürokratları, İtilaf Devletleri'nin baskısı altında etkisiz hâle getirilmiş, adeta pasif bir konuma itilmiştir. Halk ise, yaklaşık on yıldır süregelen savaşlar (Balkan Savaşları, Trablusgarp Harbi ve I. Dünya Savaşı) nedeniyle büyük bir yorgunluk, açlık ve sefalet içindedir. Böylesine kritik bir dönemde, halkı bu ağır duruma karşı direnmeye çağıran en önemli toplumsal kesimlerden biri de ulemâ ve sûfî çevreler olmuştur. Hocalar, şeyhler ve dervişler, millî mücadelede önemli bir rol üstlenerek halkın bilinçlenmesine katkı sağlamışlardır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk'ta belirttiği gibi, o dönemde halk, içinde bulunduğu gerçek durumu tam olarak kavrayamamış ve büyük bir zihinsel karmaşa içinde bulunmaktaydı. Ancak, doğru yolu gösteren vaazlar ve nasihatler sayesinde halk, hakikati idrak etmiş ve bağımsızlık mücadelesine destek vermeye başlamıştır. (Detaylı bilgi için bkz.)¹³

Örneğin, İzmir'in işgalinden yalnızca dört saat kadar kısa bir süre sonra düzenlediği mitingde, "İşgal edilen memleket halkının silaha sarılması dinî bir görevdir." diyerek halkı direnişe çağıran Denizli Müftüsü Ahmed Hulûsî Efendi, millî mücadelenin manevi önderlerinden biri olmuştur. Onun bu çağrısı, Denizli halkını hızla harekete geçirmiş ve halk, millî direniş ruhu etrafında kenetlenmiştir. Bu örnek, ulemâ ve sûfî çevrelerin bağımsızlık mücadelesindeki etkisini ve halk üzerindeki mobilize edici gücünü açıkça ortaya koymaktadır.¹⁴

Osmanlı Devleti'nde tekkeler resmî ve hususî olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Resmî tekkeler, doğrudan Meclis-i Meşâyih¹⁵ tarafından atanan şeyhler tarafından

¹² Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951), Cilt I, s. 1-2.

¹³ Ali Sarıkoyuncu, Mili Mücadelede Din Adamları, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), I. Cilt.

¹⁴ Sarıkoyuncu, Mili Mücadelede Din Adamları, 19,20.

¹⁵ Meclis-i Meşâyih, Osmanlı İmparatorluğu'nda tekkeleri denetlemek ve idari işleyişlerini kontrol etmek için kurulan kurum (1868-67). Taşradaki şubelerinin adı ise Encümen-i Meşayih'tir.

yönetilmekteydi. Bu sistem, devletin tarikatlar üzerindeki kontrolünü sağlamayı amaçlamakta ve sûfî yapıları belirli bir düzen içinde tutmaya yönelik bir mekanizma işlevi görmektedir. Din adamları, Millî Mücadele sürecinde yalnızca halkı örgütlemek ve moral vermekle kalmamış, bizzat cephede de savaşmışlardır. Aynı şekilde, sûfî çevreler de mücadeleye aktif olarak katılmış, özellikle Mevlevîler ve Bektaşîler bu süreçte gösterdikleri gayretle dikkat çekmiştir. Tarikatlar, bu dönemde eski hak ve görevlerini koruyarak dinî, sosyal ve siyasî roller üstlenmeye devam etmişlerdir. Ancak bu roller, 1925 yılında çıkarılan Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Hakkında Kanun ile sona ermiştir. Millî Mücadele döneminde faal olan Mevlevî tekkelerinin sayısı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Veled Çelebi (İzbudak), Menâkıb-ı Mevlânâ adlı eserinde yetmiş yedi Mevlevî tekkesinin adını zikretmektedir. Bazı tekkelerin karşısında şeyhlerinin isimleri yer almasa da bu liste, Mevlevîliğin o dönemdeki geniş etkisini göstermektedir.

Husûsî tekkeler, kendilerine ait mekânlarda faaliyet gösteren ve merkez tekkeleri tarafından atanan şeyhler tarafından yönetilen yapılarıdır. Örneğin, Mevlevî tekkeleri Konya Mevlevîhanesi'ne bağlı olarak faaliyet gösterirken, Bektaşîlik de gayr-ı resmî bir statüde benzer bir yapılanma içindeydi. Ancak, resmî veya husûsî fark etmeksizin, tüm tekkeler nihayetinde Osmanlı Devleti'nin tarikatları denetleyen kurumu olan Meclis-i Meşâyih'e bağlıydı. Mevlevîlik, bu dönemde diğer tarikatlar gibi yalnızca dinî değil, aynı zamanda siyasî roller de üstlenmiştir. Tarikat şeyhleri, askerleri savaşa teşvik etmek amacıyla cepheye katılmış ve hatta gönüllü olarak orduda görev almışlardır. Bu durum, şeyhler ve tarikat mensupları için bir zorunluluk olmamakla birlikte, pek çok sûfî liderin cihad fikriyle hareket ederek mücadeleye katıldığını göstermektedir. Tanzimat Fermanı ile birlikte, tarikat şeyhlerinin ordu içerisindeki resmî statüsü kaldırılmış olsa da, gayr-ı resmî olarak bu uygulama 1925 yılında Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Hakkında Kanun'a kadar varlığını sürdürmüştür. (Detaylı bilgi için bkz.)¹⁶

Şeyhler tarafından düşmana karşı cihad ilan edilmesi veya dervişlerin cihad amacıyla askere gönüllü yazılması, tarikatların savaş dönemlerindeki etkin rollerine dair önemli örnekler arasındadır. Bu bağlamda, 1915 yılında Kanal Cephesi için oluşturulan Mücâhidîn-i Mevlevîye Alayı, bu tür katılımların en somut örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Benzer şekilde, Kafkas Cephesi'ne gönderilen Bektaşî Alayı da tarikat mensuplarının Osmanlı ordusu içindeki aktif rolünü gözler önüne sermektedir.

¹⁶ M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarihi ve Deyimleri Sözlüğü, (İstanbul: MEB Yayınları, 1983), IIc,729.

Kanal Cephesi'ne sevk edilen Mevlevî Alayı'nın komutanlığı, dönemin Mevlevî postnişini Veled Çelebi (İzbudak) tarafından yürütülmüştür. Veled Çelebi, aynı zamanda bir İttihatçı olup, Türkçü ideolojiye sahip ilginç bir karakter olarak öne çıkmaktadır. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen inkılaplar sürecinde de aktif bir rol üstlenmiş ve bir Mevlevî torunu olarak birçok yeniliğe bizzat destek vermiştir. Bu konuya, ilerleyen bölümlerde inkılaplar çerçevesinde daha detaylı şekilde değinilecektir. I. Dünya Savaşı sırasında Mevlevî çelebilik makamı, genel anlamda İttihat ve Terakki yönetimi ile yakın ilişkiler içerisindeydi. Bu nedenle, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında İttihatçılar ülkeyi terk edince, Osmanlı tahtına geçen VI. Mehmed Vahdeddin, İttihatçı kimliğiyle bilinen Veled Çelebi'yi çelebilik makamından azletmiştir. Yerine ise son Konya Baş Mevlevîhanesi postnişini olan Abdülhalim Çelebi atanmıştır. Bu durum, Mevlevîliğin Osmanlı yönetimiyle olan ilişkilerinin siyasi dalgalanmalardan doğrudan etkilendiğini göstermesi açısından önemli bir örnek olup, Osmanlı Devleti'nde şeyhler ve ulemâ, halk nezdinde en nüfuzlu ve etkin tabakalardan biri olarak kabul edilmekteydi. (Bu konuda detaylı bilgi için bkz.)¹⁷

Bu durum, bürokrasi açısından göz ardı edilemez bir gerçeklik olup, bu gruplarla ittifak kurma çabalarını da beraberinde getirmiştir. Tarikatların ve ulemânın halk üzerindeki etkisi, Osmanlı yönetimi tarafından zaman zaman denetlenmeye çalışılmış, ancak aynı zamanda devlet otoritesini güçlendirmek için bu yapılarla iş birliği yolları da aranmıştır. Özellikle kritik dönemlerde, devletin istikrarını sağlamak ve toplumsal düzeni korumak amacıyla şeyhler ve ulemâ, Osmanlı siyaseti içerisinde önemli bir rol oynamışlardır.¹⁸

Türk Bağımsızlık Savaşı sürecinde hem Ankara Hükûmeti hem de İstanbul'daki merkezi Osmanlı Hükûmeti, halkı ikna etmek ve meşruiyet sağlamak adına dönemin şeyhleri, mollaları ve hocaları ile iş birliği yapmıştır. Dinî otoriteler, toplum üzerindeki etkileri nedeniyle siyasî aktörler tarafından önemli bir destek unsuru olarak görülmüş, bu bağlamda tarikat mensupları ve ulemâ, millî mücadelenin içinde aktif rol almıştır. Özellikle işgal yıllarının ağır koşullarında, tarikat ehli ve dinî çevreler köşelerine çekilerek sessiz kalmamış, bilakis halkı örgütleyerek işgalci güçlere karşı mücadelede önemli bir misyon üstlenmişlerdir. Bu süreçte, inanç ve iradeleri doğrultusunda hareket eden tarikat mensupları, maddî ve manevî imkânlarını seferber ederek millî direnişe katkı sağlamış,

¹⁷ Küçük, İstiklal Harbi'nde Mevleviler ve Bektaşiler, 72-73-74.

¹⁸ Fırat Mehmet Şerif, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1981), 165-170-171.

bağımsızlık mücadelesinin dinî ve sosyal boyutunun şekillenmesinde belirleyici olmuştur ve Millî mücadelenin içinde aktif rol almıştır. Bu genel katılımı somut örneklerle görmek de mümkündür. Örneğin, İzmir'in işgali sırasında, aralarında Mevlevî Şeyhi Nuri Efendi'nin de bulunduğu bir grup, Redd-i İlhak Cemiyeti¹⁹ adına şehri Ödemiş'ten savunma kararı aldıklarını dönemin İzmir valisine bildirmiştir. Bu grup, aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti²⁰ mensubu ve eski Teşkilât-ı Mahsûsa üyesi olan Celal Bey'in (Bayar) de²¹ Ödemiş'te bulunduğunu belirtmiştir. Ancak, Osmanlı yönetimi işgale karşı pasif bir tutum sergilemiş ve vali, İzmir'in işgalini bu gruptan gizlemiştir. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali, Millî Bağımsızlık hareketinin hızlanmasına neden olmuş ve bu sürecin dönüm noktalarından biri olmuştur. Bu gelişmenin hemen ardından, 19 Mayıs 1919'da Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak görevlendirilen Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkarak Havza üzerinden Millî Mücadele'yi fiilen başlatmıştır. İşgalin ardından, Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde protestolar düzenlenmiş, bu süreçte Mevlevî şeyhleri de aktif rol oynamıştır. Konya'da Ahmed Âdil Çelebi, Isparta'da Ali Dede, Bursa'da Şemseddin Efendi ve Kastamonu'da postnişin Âmil Çelebi gibi isimler, işgali kınayan protestolara katılmış ve Wilson İlkeleri'ne²² atıfta bulunarak bağımsızlık vurgusu yapmışlardır. Öte yandan, Millî Mücadele'nin önemli belgelerinden biri olan Amasya Genelgesini imzalayanlar arasında Amasya Mevlevîhanesi postnişini Cemaleddin Efendi de bulunmaktaydı. Ayrıca, 12 Haziran 1919'da Amasya'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, Cemaleddin Efendi ve Amasya Müftüsü'nün de içinde bulunduğu bir grup tarafından karşılanmış, bu sıcak karşılamadan duyulanarak gözyaşlarını tutamamıştır. Bu olay, dinî

¹⁹ İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti-Grubu, İzmir'in işgali -Mayıs 1919- üzerine kurulmuş bir milli cemiyettir. Kurucuları arasında Hüseyin Vasıf Çınar yer almaktadır. Cemiyet, Kuvva-yı Milliye hareketinin başlamasını sağlamış ve İzmir'in Yunanlarca işgaline karşı koymuştur. Ayrıca, Balıkesir Kongresi ve Alaşehir Kongresi'ni düzenlemiştir.

²⁰ Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1889-1918 yılları arasında farklı yapılar ve organizasyonlar altında faaliyet göstermiş, Osmanlı siyasi tarihinde önemli bir rol oynamış bir firkadır. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı (1908), Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi (1909) ve Bab-ı Âli Baskını (1913) gibi kritik olaylarla yönetimde etkin bir konuma gelmiştir. Bu süreçte, 1912-1913 Balkan Savaşları ve sonrasında siyasi ve askerî karar mekanizmalarını büyük ölçüde kontrol eden İttihat ve Terakki, 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Ancak, savaşın Osmanlı açısından mağlubiyetle sonuçlanmasının ardından, 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile İttihat ve Terakki yönetimi fiilen sona ermiş, lider kadrosu ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

²¹ Mahmud Celaleddin Bayar (16 Mayıs 1883- 22 Ağustos 1986), Türk ekonomist ve siyasetçi. Çağdaş Türkiye'nin siyasi yaşamının muhtelif evrelerinde mühim roller oynamış olan Bayar, Mebusan Meclisi azası, cumhuriyet döneminde iktisat vekili, Mustafa Kemal Atatürk'ün son başbakanı ve 1950-1960 yılları arasında DP iktidarı esnasında Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü ve asker kökenli olmayan ilk cumhurbaşkanı olarak görev yaptı.

²² Amerikan Başkanı Wilson'ın 8 Ocak 1918 günü ABD Kongresi'nde yaptığı konuşmada bahsettiği ilkelerdir. Amerika Birleşik Devletleri'nin, I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmasını istediği dünya düzenine ilişkin görüşlerini ifade eder. 14. Maddeden oluşup, Osmanlı Devleti, Ankara Hükümeti ve hulusa yakın tarihimizi yakından ilgilendirir.

ve tasavvufî çevrelerin Millî Mücadele'ye olan desteğinin sembolik bir göstergesi olarak tarihe geçmiştir.²³

Cemaleddin Efendi'nin karizmatik bir şahsiyet olarak Amasya'da bulunması, dönemin dinî ve siyasî dinamikleri göz önüne alındığında anlaşılabilir bir durumdur. Ancak burada bahsedilen Cemaleddin Efendi'nin kimliği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar, Amasya Genelgesi'ni imzalayan ismin Mevlevî postnişini Cemaleddin Efendi olduğunu belirtirken, bazı iddialar ise bu şahsın Bektaşî Şeyhi Cemaleddin Çelebi olduğunu öne sürmektedir.²⁴

Dolayısıyla, her iki dinî liderin de bu süreçte yer almış olabileceğini düşünmek mümkündür. Nitekim her ikisi de Millî Mücadele'nin aktif neferleri arasında bulunmuş, halkın direniş ruhunu güçlendirme noktasında önemli roller üstlenmiştir. Ancak söz konusu şehir Amasya olduğundan, burada bahsedilen şahsiyetin Amasya Mevlevîhanesi postnişini olan Cemaleddin Efendi olma ihtimali daha güçlü görünmektedir. Öte yandan, Abdülhalim Çelebi, Konya'nın İtalyan işgalini protesto amacıyla düzenlenen mitinglere halkın katılımını sağlamak için büyük çaba göstermiştir. Onun bu süreçteki faaliyetleri, Mevlevîliğin Millî Mücadele'deki etkin rolünü gözler önüne sermekte ve Mevlevî şeyhlerinin yalnızca dinî rehberler değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasî liderler olarak da hareket ettiklerini kanıtlamaktadır.²⁵

61

Vatanın kurtuluşu için merkezi bir hükûmete, yani mücadelenin sürdürülebileceği güçlü bir merkeze ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu doğrultuda, 23 Nisan 1920'de Ankara merkezli Büyük Millet Meclisi açılmış ve Millî Mücadele'nin siyasî merkezi resmen teşkil edilmiştir. Meclis'e, İstanbul ve diğer vilayetlerden kaçarak gelebilen mebuslar da katılmıştır. Bu mebusların büyük çoğunluğu, geldikleri bölgelerde saygınlığı olan, halk üzerinde etkili eşraf, ulemâ ve özellikle meşâyih sınıfına mensup kişilerden oluşmaktaydı. Bu durum, Millî Mücadele'nin yalnızca askerî bir hareket değil, aynı zamanda geniş halk kitlelerini içine alan toplumsal ve dinî destekle yürütülen bir direniş olduğunu göstermektedir. Tarikat şeyhleri ve din adamlarının da Meclis'te yer alması, halkın güvenini kazanma ve millî birlik ruhunu pekiştirme açısından önemli bir unsur olmuştur.²⁶

I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 437 milletvekili yer almakta olup, bunlar arasında sûfî meşrep ve tarikat şeyhi olan en az dokuz isim bulunmaktadır. Bu durum, Millî

²³ Köstüklü, Vatan Savunmasında Mevlevihaneler, 131.

²⁴ Cemal Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, (Ankara: DİB Yayınları, 1973), 253-54.

²⁵ Köstüklü, Vatan Savunmasında Mevlevihaneler, 134.

²⁶ İhsan Ezherli, Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1887-1920), (Ankara: TBMM Yayınları, 1992).

Mücadele’de din adamlarının etkin rol oynadığını göstermektedir. 23 Nisan 1920’de Hacı Bayram-ı Velî Camii’nde kılınan namaz ve yapılan dualarla açılan Meclis, millî ve manevî kimliğini bu şekilde ortaya koymuştur. Mevlevîler ise hem insan kaynağı hem de maddî-manevî destek açısından Ankara Hükûmeti’ni desteklemiş, halkı direnişe teşvik etmiş ve bazıları bizzat cephede savaşmıştır.

Öte yandan, Veled Çelebi, her ne kadar 1921 yılına kadar İstanbul’da kalmış olsa da, aynı yıl bir İtalyan vapuruyla Antalya’ya geçmiş ve oradan Ankara’ya ulaşmak için girişimlerde bulunmuştur. Bu süreçte, yakın dostu Bektaşî Samih Rifat’a 32 telgraf çekmiş, Samih Rifat²⁷ da ilgili makamlara başvurarak Veled Çelebi’nin Ankara’ya intikalini sağlamıştır. Bu noktada, Samih Rifat’ın Veled Çelebi’ye yardım edilmesini arzu ederek kaleme aldığı sanatlı rubâîyi paylaşmak yerinde olacaktır:

‘‘Duydum Antalya’ya gelmiş Çelebi,
Onu gurbette süründürmeyiniz,
Ana yurdundan edip avare,
Mevlevîdir deye döndürmeyiniz.’’²⁸

Veled Çelebi, Ankara’ya ulaştığında Ankara Mevlevîhanesi’nde misafir edilmiştir. Ayrıca, Gazi Mustafa Kemal Paşa, geçimini sağlamasına destek olmak amacıyla kendisine bir miktar maddî yardımda bulunmuştur. Ankara’ya yerleşmesinin ardından, Veled Çelebi Gazi Paşa ile sürekli diyalog halinde kalmış ve Cumhuriyet yönetimiyle yakın ilişkisini sürdürmüştür. Daha sonra Maarif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı) tarafından Ankara Lisesi Farsça öğretmenliğine atanmış, ardından Te’lif ve Tercüme Encümeni’nde Ziya Gökalp ile birlikte görev yapmıştır.²⁹ Bu süreç, onun hem Millî Mücadele’ye hem de Cumhuriyet’in kültürel ve eğitim politikalarına katkıda bulunmaya devam ettiğini göstermektedir.

Ancak arşivlere bakıldığında Veled Çelebi’nin İttihatçı zümrenin ilmiye sınıfından olmasından mütevellit kendisinden eğitimden başka bir şey beklenmediği ve bu sebeple de İstiklal Harbi faaliyetleri için herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır.³⁰

Bir mücadele, yalnızca maddî kaynaklarla değil, aynı zamanda manevî destekle de yürütülür. Bu bağlamda, Mevlevîler ve Bektaşîler başta olmak üzere birçok tarikat, Millî Mücadele’ye hem manevi hem de maddî açıdan katkıda bulunmuştur. Sûfî çevreler, halkın

²⁷ Mustafa Samih Rifat Bey, Türk şair ve dil bilimci ve siyasetçi.

²⁸ Samih Rifat, tenasüb edebi sanatını kullanmaktadır. Çünkü ‘‘dönmek’’ kelimesini, hem Mevlevî gibi dönmek, hem de ‘‘geri çevirmek’’ manasında kullanmıştır.

²⁹a.g.e Veled Çelebi, Hatıralarım.

³⁰ Küçük, İstiklal Harbi’nde Mevlevîler ve Bektaşîler, 88.

moral ve motivasyonunu diri tutmanın yanı sıra, Ankara Hükûmeti'ne ekonomik destek sağlamış, lojistik imkânlar sunmuş ve mücadelenin başarıya ulaşması için ellerinden gelen gayreti göstermiştir.³¹ Bu durum, tarikatların yalnızca dinî değil, toplumsal ve siyasî alanda da önemli roller üstlendiğini kanıtlamaktadır.

Türk milletinin büyük çoğunluğu gibi, kadınlar da İstiklâl Mücadelesi'nde aktif rol almış, doğrudan cephede savaşmasalar bile ellerinden gelen desteği sağlamışlardır. Türk kadını, çeşitli şehirlerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurarak Millî Mücadele sürecine örgütsel katkı sunmuş ve gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bunun yanı sıra, cephede bizzat müfreze kurarak savaşan kadınlar da önemli bir yer tutmuştur. Bu kahraman kadınlar arasında en tanınan figürlerden biri, müfrezesiyle doğrudan mücadeleye katılan Kara Fatma olmuştur.³² O, Millî Mücadele'de kadınların da en az erkekler kadar fedakârlık gösterdiğini simgeleyen önemli bir isimdir.

Tüm bu fedakârlıklar, Mevlevî hanımlar için de geçerlidir. Konya Mevlevîhanesi postnişini Abdülhalim Çelebi'nin eşi Kevser Hanım ve Kastamonu Mevlevîhanesi şeyhi Âmil Çelebi'nin eşi Zekiye Hanım, Millî Mücadele'ye katkıda bulunan önemli isimler arasındadır. Bu hanımefendilerin faaliyetlerine dair çeşitli resmî belgeler mevcut olup, onların maddî ve manevî destek sağladıkları, örgütlenme çalışmalarına katıldıkları ve mücadelede aktif roller üstlendikleri bilinmektedir.³³ Bu durum, Mevlevî kadınlarının da tıpkı diğer vatansever Türk kadınları gibi, bağımsızlık mücadelesinde önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Mevlâna Dergâhı başta olmak üzere Mevlevîlerin büyük çoğunluğu, Kuvâ-yi Milliye'yi ve Meclis Hükûmeti'ni desteklemiştir. Bu destek, yalnızca manevî ve sosyal boyutta kalmamış, Mevlevî şeyhleri siyasî alanda da aktif rol üstlenmiştir. Bu bağlamda, 28 Nisan 1920'de Konya Mebusu Abdülhalim Çelebi, Büyük Millet Meclisi'nde yapılan oylamada 120 vekilden 91'inin oyunu alarak oy çokluğuyla 1 Mart 1921'e kadar Meclis I. Reis Vekili olarak görev yapmıştır.³⁴ Bu gelişme, Mevlevîliğin Millî Mücadele'ye olan desteğinin Meclis nezdinde de somut bir şekilde karşılık bulunduğunu göstermektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarikatlar ve dervişler lehine görece olumlu bir atmosferin varlığından söz edilebilir. Türkiye gibi tasavvufî geleneğin toplumsal yapıya

³¹ Küçük, İstiklal Harbi'nde Mevlevîler ve Bektaşiler, 89-90.

³² Ş. Barihüda Tanrıkorur, "Kilis Mevlevîhanesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kilis-mevlevihanesi>

³³ F. A Tansel, İstiklal Harbi'nde Mücahid Kadınlarımız, Ankara 1988; Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Kadınları, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

³⁴ Ahmet Cahid Haksever, Modernleşme Sürecinde Mevlevîler ve Jön Türkler, (İstanbul: H Yayınları, Nisan-2009), 158.

derinlemesine nüfuz ettiği bir ülkede, halkın inanç dünyasını yok sayarak köklü reformlar gerçekleştirmek mümkün değildi. Mustafa Kemal Atatürk de bu durumu erkenden fark etmiş ve reformlarını toplumsal gerçeklikleri gözeterek şekillendirmiştir. Bernard Lewis'in de belirttiği üzere, Cumhuriyet inkılaplarının temelinde halkın emeği, inancı ve beklentileri yer almıştır. Bu çerçevede, Cumhuriyet'in başlangıcındaki politikalar, tarihsel mirası tümüyle reddetmektense, dönüşümü toplumsal yapı ile uyumlu kılmayı hedeflemiştir.

Bektaşî şeyhlerinin ve ailelerinin de bu süreçte Millî Mücadeleye büyük katkıları olmuştur. Mustafa Kemal henüz Millî Mücadele'nin başlarında, Havza'ya gittiği ve 25 Mayıs 1919 da halkın karşısına çıktığı zaman ona destek olan kişilerden biri, Ali Baba adında nüfuzlu bir Bektaşî babası idi. Ali Baba, sahibi olduğu Mesûdiye Otel'i'ni 22 gün boyunca Atatürk'e tahsis etmiş ve Mustafa Kemal'in Havza Belediye Başkanı İbrahim Bey ile ilişki kurmasına yardım etmiştir.³⁵

13 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa, karargâhıyla birlikte Amasya'ya geçmiş, burada yapılan toplantılar sonucunda Amasya Genelgesi hazırlanmıştır.³⁶ Daha önce belirtildiği gibi, Mustafa Kemal'i Amasya'da karşılayan ve Amasya Genelgesi'ne destek veren isimler arasında Bektaşî Şeyhi Cemaleddin Çelebi de yer almıştır. Bu durum, Cemaleddin Çelebi'nin Millî Mücadele'nin başından itibaren Mustafa Kemal ile iş birliği içinde olduğunu ve bağımsızlık sürecinde aktif bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Onun bu tutumu, tarikat çevrelerinin Millî Mücadele'ye verdiği desteğin somut ve sembolik bir örneği olarak değerlendirilebilir.³⁷ Amasya Genelgesi'nin etkileri kısa sürede kendini göstermiş ve ulusal direnişin örgütlenmesi hız kazanmıştır. Bu süreçte, Sivas'ta toplanacak olan Ulusal Kongre öncesinde Mustafa Kemal Paşa aleyhine bazı faaliyetlerin başladığı haber alınmış, bunun üzerine gerekli tedbirler alındıktan sonra Mustafa Kemal Paşa gizlice Tokat'a geçmiştir.³⁸ Mustafa Kemal Paşa, 26 Haziran 1919'da Amasya'dan hareketiyle ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır: "6 Haziran da Amasya'dan yola çıktım. Tokat'a varır varmaz telgrafhaneyi gözaltına aldırarak benim varışımın Sivas'a ve hiçbir yere bildirilmemesini sağladım. 26/27 gecesini orada geçirdim. "³⁹ Geceyi Tokat'ta geçiren Gazi Paşa, bazı kaynaklara göre Bektaşî müridi olduğu bilinen Samih Rifat Bey'in

³⁵ Hülya Küçük, Kurtuluş Savaşında Bektaşiler, (İstanbul: Kitap Yayınevi, Haziran 2003) s. 122.

³⁶ Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1992), 424-425.

³⁷ Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, 253-54.

³⁸ Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938, (Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1978) s.335

³⁹ Atatürk, Nutuk, Cilt I, 40.

evinde misafir edilmiştir.⁴⁰ Mustafa Kemal, Samsun'a çıktıktan sonra halkın ve farklı sosyal grupların nabzını yoklayarak Millî Mücadele'ye destek sağlayabilecek güçlerle bağlantı kurmaya çalışmıştır. Osmanlı toplumunun feodal ve geleneksel yapısı göz önünde bulundurulduğunda, dinî etkenin küçümsenmemesi gerektiğini fark etmiş ve özellikle şeyhler ve tarikat önderlerine mektuplar göndererek onları Millî Mücadele'ye kazanmaya çalışmıştır. Bu süreçte, Atatürk'ün en çok destek sağladığı dinî çevrelerden biri Bektaşîler olmuştur. Bektaşî tekkelerinin, Alevî-Bektaşî halk üzerindeki etkisinin farkında olan Atatürk, bu kesimi Millî Mücadele'ye dâhil etmenin önemini kavramış ve bu yönde girişimlerde bulunmuştur. Alevî-Bektaşî toplumu, Türkiye genelinde dikkate değer bir nüfusa sahip olduğundan, onların bağımsızlık mücadelesine katılımı Millî Mücadele'nin başarısı açısından stratejik bir öneme sahipti.⁴¹

Atatürk, Erzurum ve Sivas Kongrelerini tamamladıktan sonra, Ankara'ya gitmek üzere 18 Aralık 1919'da Sivas'tan hareket etmiş ve 19 Aralık'ta Kayseri'ye ulaşmıştır. Ancak, Kayseri'den doğrudan Ankara'ya gitmek yerine Hacıbektaş'a uğramaya karar vermiştir. Bunun temel nedeni, Orta Anadolu'da Kızılbaş ve Bektaşîlerin önemli bir nüfusa ve etkiye sahip olmasıdır. Atatürk, sayıları milyonları bulan bu zümreyi ihmal edemeyeceğini bilerek onları Millî Mücadele'ye kazanmaya yönelik bir strateji izlemiştir. Bu çerçevede, Millî Mücadele kadroları Anadolu'daki pek çok Bektaşî tekkesini ziyaret etmiş, Bektaşîler de mücadeleye aktif destek vermiştir. Büyük Millet Meclisi açıldığında, Abdülhalim Çelebi ile birlikte Meclis'in diğer başkan vekili Bektaşî Şeyhi Cemaleddin Çelebi olmuştur. Bu durum, Bektaşîlerin millî bağımsızlık hareketine olan güçlü bağlılığını ve Ankara Hükûmeti'ne verdikleri desteği açıkça göstermektedir. Cephede ve cephe gerisinde, her iki tarikat da (Mevlevîlik ve Bektaşîlik) büyük ölçüde Millî Mücadele'yi desteklemiştir. Her ne kadar içlerinde karşıt görüşler taşıyan bireyler olsa da, bunlar azınlıkta kalmıştır. Bektaşîler de tıpkı Mevlevîler gibi, Mücâhidîn-i Bektaşîyye adlı bir askerî birlik kurmuşlardır. Bu alay, Millî Mücadele sürecinde kritik bir rol üstlenmiş olup, varlığına dair resmî arşivlerde belgeler bulunmaktadır.⁴²

Sonuç olarak, Mevlevîlik ve Bektaşîlik tarikatları, Türk Bağımsızlık Savaşı'nda manevî ve maddî destekleriyle Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında önemli rol oynamıştır. Halkın moralini yükseltmenin ötesinde, doğrudan mücadeleye katkı sunmuş ve

⁴⁰ Abdullah İlgaç, "Atatürk'ün Tokat Gezileri" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt: XVIII / Mart 2002 / Sayı: 52.

⁴¹ Yaşar Nuri Öztürk, Tarihi Boyunca Bektaşîlik, (İstanbul: Yeni Boyut, 1990) 198. (Ayrıca Bkz.) Baki Öz, Kurtuluş Savaşı'nda Alevî-Bektaşîler, (İstanbul: Can Yayınları, Haziran-2003), 42.

⁴² Küçük, İstiklal Harbi'nde Mevlevîler ve Bektaşîler, 129, 30, 31.

toplumsal bir dayanak hâline gelmişlerdir. I. TBMM’de Meclis başkan vekilliği görevini Mevlevî Abdülhalim Çelebi ile Bektaşî Cemaleddin Çelebi’nin üstlenmesi, tarikatların bu süreçteki etkinliğini açıkça göstermektedir. Her iki isim de yalnızca dönemsel katkılarla sınırlı kalmayıp, Cumhuriyet’in kuruluş hafızasında kalıcı bir yer edinmiştir. Bu nedenle, her iki şahsiyetin Millî Mücadele’deki rollerine ayrı bir başlık altında detaylı biçimde yer verilmesi gerekmektedir.

Milletin Meclisinde İki Başkan Vekili

Büyük Millet Meclisi tarihi ve Türk Bağımsızlık Mücadelesi açısından büyük önem taşıyan bu iki şahsiyet, hem temsil ettikleri tarikatlar hem de üstlendikleri görevler itibarıyla incelenmeye değer figürlerdir. Biri Mevlevî, diğeri Bektaşî olan Abdülhalim Çelebi ve Cemaleddin Çelebi, Meclis’te başkan vekilliği gibi kritik bir görevi üstlenmiş ve Millî Mücadele sürecinde önemli katkılar sağlamışlardır. Tezimizin konusu gereği, bu iki ismin yalnızca şahsî kimlikleriyle değil, aynı zamanda mensubu oldukları tarikatların Meclis ve bağımsızlık mücadelesindeki rolleriyle de değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu nedenle, Mevlevîlik ve Bektaşîlik gibi iki köklü tarikatın temsilcileri olan bu iki önemli şahsiyeti, ayrı ve müstakil bir başlık altında ele almak uygun görülmüştür.

66

Abdülhalim Çelebi Efendi (ö.1925)

Abdülhalim Çelebi, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin on dokuzuncu kuşaktan torunu olup, Mevlevî geleneğinin önemli temsilcilerinden biridir. Babası Abdülvâhid Çelebi’nin 1907 yılında vefat etmesi üzerine Konya Mevlânâ Dergâhı’nda postnişîn olmuştur. Ancak, 1910 yılında İttihat ve Terakki yönetiminin baskısıyla görevinden azledilmiş ve yerine Necip Çelebi’nin oğlu Veled Çelebi (İzbudak) atanmıştır.⁴³ Bu değişiklik, İttihat ve Terakki’nin, Mevlevîlik üzerindeki etkisini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Öte yandan O, Sultan V. Mehmed Reşad’ın intisap şeyhi olup ona kılıç kuşatan kişidir.⁴⁴ Ancak bu dönemde İttihat ve Terakki yönetiminin etkin olması nedeniyle, Veled Çelebi, Mevlânâ Dergâhı postnişînliğine atanmıştır. Ancak, Sultan Reşad’ın 1918’de vefatının ardından, 1919 yılında Abdülhalim Çelebi ikinci kez postnişînlik makamına geri dönmüştür. Bir yıl sonra yeniden azledilmiş ve yerine kısa bir süreliğine Yâkub oğlu Âmil Çelebi getirilmiştir. Ancak, 1921’de üçüncü ve son kez Mevlânâ Dergâhı postnişînliğine

⁴³ Celaledin Çelebi, "Abdülhalim Çelebi", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulhalim-celebi>

⁴⁴ (Detaylı Bilgi bkz.) Haksever, Mevleviler ve Jön Türkler, Küçük, İstiklal Harbi’nde Mevleviler ve Bektaşîler.

atanmıştır. Abdülhalim Çelebi, Millî Mücadele'ye aktif olarak katılmış ve Konya'dan milletvekili seçilmiştir. Birinci Dönem Büyük Millet Meclisi'nde başkan vekilliği yapmış, Meclis Başkanlığı'na sunduğu önergelerle dikkat çekmiştir. Ayrıca, Konya Delibaş İsyanı'nın bastırılmasında önemli bir rol oynamış, bu hizmetlerinden dolayı kendisine İstiklâl Madalyası verilmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ve tasvibiyle oğlu Mehmed Bâkır Çelebi, dönemin en büyük Mevlevî âsitânesinin bulunduğu Suriye'nin Halep şehrine tayin edilmiştir. 1925'te Türkiye'de tekkelerin kapatılması ve Abdülhalim Çelebi'nin vefatının ardından, Halep Mevlevîhanesi Mevlevîliğin merkezi hâline gelmiştir. Mehmed Bâkır Çelebi, Atatürk tarafından kendisine şahsen verilen millî görevleri yerine getirmek amacıyla gizli ve stratejik çalışmalar yürütmüş, özellikle Hatay'ın barışçıl yollarla anavatana katılmasında önemli katkılar sağlamıştır. 1943 yılında İstanbul'da vefat eden Mehmed Bâkır Çelebi'nin oğlu Celâleddin Çelebi daha sonra Türkiye'ye dönmüştür.⁴⁵

Cemaleddin Çelebi (ö.1921)

Cemaleddin Çelebi, 1862 yılında Nevşehir'in Hacıbektaş ilçesinde doğmuş, Hacıbektaş Dergâhı postnişini Feyzullah Çelebi'nin oğlu olarak babasının vefatından sonra 1876'da Çelebi unvanını almıştır. Arapça ve Farsça eğitimi alarak Hacıbektaş Medresesi'nde yedi yıl müderrislik yapmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Doğu Cephesi'nde Ruslara karşı milis kuvvetleri oluşturmuş ve bu süreçte aktif bir rol üstlenmiştir.

Millî Mücadele'nin başlamasıyla birlikte, Mustafa Kemal Paşa'ya destek vermiş ve onunla doğrudan temas kurmaya çalışmıştır. 23 Aralık 1919'da, Ankara'ya geçişi öncesinde Mustafa Kemal ile Hacıbektaş'ta görüşmüş ve onu evinde misafir etmiştir. Bu görüşme, Bektaşîlerin Millî Mücadele'ye katılımını sağlamada önemli bir dönüm noktası olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Cemaleddin Çelebi'ye verdiği önemi Nutuk'ta açıkça dile getirmiştir. 2 Ocak 1920'de, Cemaleddin Çelebi'ye gönderdiği telgrafta, ulusal direnişin güçlendiğini ve mücadelenin kararlılıkla sürdürülmesi gerektiğini belirtmiş, halkın bilinçlendirilmesini istemiştir. Bu yazışma, Mustafa Kemal'in Millî Mücadele'de dinî liderlerin etkisini önemsediğinin ve Bektaşî önderlerini doğrudan harekete geçirdiğinin bir göstergesidir. Cemaleddin Çelebi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin I. Döneminde Kırşehir Milletvekili seçilmiş ancak sağlık sorunları nedeniyle Meclis'e katılamayacağını bildirmiştir. Buna rağmen, 25 Nisan 1920'de II. Meclis Başkanvekilliğine seçilmiştir.

⁴⁵ Celaleddin Çelebi, "Abdülhalim Çelebi", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulhalim-celebi>

Durumun kendisine bildirilmesi üzerine 26 Nisan'da Meclis Başkanlığı'na sunduğu dilekçede, kendisine gösterilen teveccühten dolayı onur duyduğunu ancak hastalığı nedeniyle görevini yerine getiremeyeceğini ifade ederek izin talep etmiştir. Meclis Genel Kurulu, 29 Nisan 1920'de süresiz izinli sayılmasına karar vermiş, izin süreleri 10 Ekim 1920, 22 Nisan 1921 ve 29 Nisan 1921'de üç kez uzatılmıştır. Cemaleddin Çelebi, 20 Ocak 1923'te Hacıbektaş'ta vefat etmiştir.

Cemaleddin Çelebi'nin Millî Mücadele'ye sağladığı destek, Bektaşî tarikatının ulusal bağımsızlık hareketine verdiği katkının sembolü olmuştur. Meclis'teki temsiliyeti, Bektaşîlerin yalnızca dinî değil, siyasi ve toplumsal anlamda da etkili bir unsur olarak öne çıktığını göstermektedir.⁴⁶

Cumhuriyet'in İlanıyla Mevlevîlik ve Bektaşîlik

Bu bölümde, Türk Bağımsızlık Savaşı sonrasında, genel hatlarıyla Lozan Barış Antlaşması⁴⁷ ve Yeni Türkiye'nin kuruluş süreci bağlamında Mevlevîlik ve Bektaşîliğin durumunu ele alacağız. Daha önce de ifade edildiği üzere, Millî Mücadele sırasında Ankara Hükûmeti, tarikat ve dinî çevrelerin desteğine ihtiyaç duymuş ve bu kesimlerle iş birliği içinde olmuştur. Ancak Cumhuriyet'in ilanı (29 Ekim 1923) birlikte, söz konusu dinî grupların beklentileri doğrultusunda bir süreç gelişmemiştir. Yeni Cumhuriyet, Millî Mücadele sırasında büyük ölçüde faydalandığı tarikat ve meşâyih ile olan ilişkisini kesmiş ve onları hem siyasi meşveretten hem de bürokrasiden uzaklaştırmıştır.

Nitekim 1925 yılında çıkarılan Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu ile birlikte birçok tarikat ya yeraltına çekilmek zorunda kalmış ya da resmî statüsünü kaybederek pasif hâle gelmiştir. Bu bağlamda, çalışmamızda Millî Mücadele'ye önemli katkılar sunmuş olan Mevlevîlik ve Bektaşîliğin Cumhuriyet sonrası durumlarını analiz edeceğiz.

Mevlevîliğin Genel durumu

İstiklal Harbi sonrasında, 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmıştır. Veliâht Abdülmecid yalnızca dinî ve sembolik bir yetkiye sahip olan hilâfet makamına

⁴⁶ (Detaylı bilgi için bkz.) A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi, ABC Yayın Grubu, İstanbul 2005. ATATÜRK, M. Kemal, Nutuk, 1. Cilt. Kutay, Cemal, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Ankara 1972. Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, TBMM Vakfı Yayınları No: 6, Ankara 1995.

⁴⁷ Lozan Antlaşması (Lozan Sulh Muahednamesi), 24 Temmuz 1923 tarihinde İsviçre'nin Lausanne şehrinde, Büyük Millet Meclisi temsilcileriyle Britanya İmparatorluğu, Fransız Cumhuriyeti, İtalya Krallığı, Japon İmparatorluğu, Yunanistan Krallığı, Romanya Krallığı ve Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı (Yugoslavya) temsilcileri tarafından imzalanmış, büyük ölçüde cumhuriyetin günümüzdeki sınırları ve durumunu teşekkül eden barış antlaşması.

getirilmiştir. Ancak, bu makamın fiili bir gücü bulunmamasına rağmen, İstanbul'da Ankara'ya alternatif bir otorite unsuru olarak algılanması, Büyük Millet Meclisi'nde rahatsızlık yaratmıştır. Bu durumun anlaşılması oldukça doğaldır, zira iktidarlar ve hükûmetler, sembolik dahi olsa, kendilerine rakip veya ortak bir otoriteyi kabul etmezler. Nitekim hilâfet makamının kaldırılması süreci de bu çerçevede değerlendirilmiş, uygun şartlar ve siyasi ortam göz önünde bulundurularak, nihayetinde Halvetî şeyhi olan Safvet Yetkin'in sunduğu kanun teklifi ile 3 Mart 1924'te hilâfet resmen kaldırılmıştır.

Tarikatların ilga edildiği dönemde, Mevlevî tekkelerinde postnişîn olan bazı meşâyihlerin isimleri arşiv belgelerinde yer almaktadır. Bunlar arasında Kastamonu Mevlevîhanesi şeyhi Tahir Çelebi, Tokat Mevlevîhanesi şeyhi Hâdi Efendi, Galata Mevlevîhanesi (İstanbul) şeyhi Ahmed Celâleddin Efendi, Üsküdar Mevlevîhanesi (İstanbul) şeyhi Ahmed Remzi Efendi, Bilecik Mevlevîhanesi şeyhi Bahâeddin Efendi ve Yenikapı Mevlevîhanesi (İstanbul) şeyhi Abdülbâki Dede Efendi bulunmaktadır. Ancak, İstiklal Savaşı sonrasında Türkiye genelindeki tüm Mevlevî şeyhlerine dair kapsamlı veri toplamak, mevcut arşiv belgelerinin sınırlılığı nedeniyle büyük ölçüde mümkün olamamıştır.

Bu dönemde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM), Mevlevî vakıflarının da bağlı bulunduğu Evkaf-ı Celiliyye'nin özel statüsünün kaldırılması gündeme gelmiştir. Ancak, bu gelişme üzerine Konya'daki ana dergâh harekete geçmiş ve özellikle Konya milletvekilleri başta olmak üzere çeşitli milletvekillerine, söz konusu vakıfların statüsünün korunması gerektiğini belirten telgraflar ve mektuplar gönderilerek destek talep edilmiştir.⁴⁸

Dönemin Mevlevî Baş Şeyhi Abdülhalim Çelebi Mevlevî evkâfının, Mevlâna ve ailesine ait olduğu hususunda Ankara'ya Mustafa Kemal'e ikna heyeti göndermiştir. Söz konusu heyet içinde: “Tahir Çelebi, Hâdi Efendi, Ahmed Remzi Dede (Akyürek) vardır.”⁴⁹

II. Mahmud döneminden itibaren tekkelerin gelirleri sürekli tartışma konusu olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de tekkelerin mali kaynakları ve toplum üzerindeki etkileri gündeme gelmiş, bu yapıların güçlerinin azaltılması gerektiği yönünde tartışmalar yaşanmıştır. Ancak bu süreçte, tekkelerin kapatılması kesinleşmeden önce TBMM tarafından bazı tekkeler maddi olarak desteklenmeye devam etmiştir. Genç Cumhuriyet, modernleşme ve laikleşme politikaları doğrultusunda hareket eden bir

⁴⁸ (Detaylı bilgi için bkz.) Küçük, İstiklal Harbi'nde Mevlevîler ve Bektaşîler.

⁴⁹ Haksever, Mevlevîler ve Jön Türkler, 180.

yönetim anlayışıyla şekillenmiştir. Bu çerçevede, saltanat (1922) ve hilâfetin (1924) kaldırılmasının ardından, 1925 yılında çıkarılan Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu ile tarikatlar, tekkeler ve zaviyeler tamamen yasaklanmıştır. Bu süreçte, tarikatlara ait vakıfların mallarına el konularak Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiş, dinî faaliyetleri yürütmek amacıyla ise Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Bu düzenlemelerle birlikte devlet, dinî yapılar üzerindeki kontrolünü artırmış ve din hizmetlerini kendi bünyesinde şekillendirmeye başlamıştır.

İnkılap Hareketleri ve Mevlevîler

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte genç hükûmet, kapsamlı inkılaplar ve köklü reformlara girişmiştir. Silahlı mücadelenin ardından, yeni kurulan Türk Devleti'ni uluslararası alanda resmen tanıtan Lozan Antlaşması ile Türk Devrimi'nin siyasi ve hukuki aşaması tamamlanmıştır. Bu süreçten sonra, yıkılan eski düzenin yerine yeni bir sistemin inşası başlamış, toplumsal yapıya uygun bir düzen sağlanması hedeflenmiştir. Dönemin hükûmetine göre, modern bir devlet kurabilmek için toplumsal yapıda köklü değişiklikler yapılması kaçınılmazdı ve bu doğrultuda, devletin ve toplumun yeniden şekillendirilmesine yönelik reformlar hayata geçirilmiştir.⁵⁰

Atatürk'e göre Türk Devrimi şöyle ifade edilmektedir: *“Türk Milletini son asırlarda geride bırakmış olan müesseseleri yıkarak, yerlerine milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmak...”*⁵¹ Ezcümle, Atatürk Türkiye'sinin ideali, modern ve çağdaş bir devlet inşa etmektir. Yapılan devrimler, bu hedef doğrultusunda gerçekleştirilmiş olup zaman içinde farklı açılardan değerlendirilmiş ve tartışmalara konu olmuştur. Ancak tüm reformlar, bu idealler doğrultusunda şekillendirilmiş ve hayata geçirilmiştir.

Bu noktada altını çizmek gerekir ki gerçekleştirilen devrimler, toplumun farklı kesimlerinde olduğu gibi, sûfî çevrelerde de çeşitli tepkilere neden olmuştur. Kimi sessiz kalmayı tercih ederken, kimi inkılaplara onay vermiş gibi görünmüş, bazıları ise pasif bir muhalefet sergilemiştir. Mevlevî meşâyih'in bu konudaki tutumları incelendiğinde, önde gelen Mevlevîlerin büyük ölçüde inkılap hareketlerini desteklediği görülmektedir. Örneğin, Konya Asitanesi Şeyhi Abdülhalim Çelebi, hilâfetin ilgası ve Osmanlı hanedanının yurt dışına sürgün edilmesi dolayısıyla Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e bir tebrik mektubu göndermiştir. Bu mektupta, Osmanlı sultanını ve ailesini

⁵⁰ (Detaylı bilgi için bkz.) Temuçin Faik Ertan, Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, (Ankara: Siyasal Kitabevi, Eylül-2017), 5. Baskı.

⁵¹ (Detaylı bilgi için bkz.) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (Ankara: ATAM Yay, 1997.)

"tâûn ve bela" (veba ve felaket) olarak nitelendirmiş, Gazi'ye şükranlarını sunarak başarılar dilemiştir.

Öte yandan, Abdülhalim Çelebi, Mustafa Kemal Atatürk'ün kendisine hediye ettiği şapkayı, "Başıma tâc ederim." diyerek hemen giymiştir. Bu durum, onun yeni Türkiye'nin dönüşüm sürecine kayıtsız şartsız destek verdiğini açıkça göstermektedir. Daha sonraki süreçte, Abdülhalim Çelebi II. TBMM'ye milletvekili olarak girmek ve aktif siyaset içinde yer almak istemiştir. Ancak, yerine akrabasından Veled Çelebi İzbudak tercih edilmiş ve hükûmet tarafından bu atama uygun görülmüştür.

Mevlevî Şeyhi ve Kastamonu Milletvekili Veled Çelebi İzbudak, 1925 yılında gerçekleştirilen Kıyafet ve Şapka İnkılabı sonrasında şapkayı destekleyen ve ilk giyen isimlerden biri olmuştur.⁵² Veled Çelebi'nin bu konudaki tutumunu anlamak açısından, devlet memurluğuna geçmesiyle birlikte Mevlevî kisvesini çıkarmak zorunda kalması önemli bir örnektir. Bu durumu eleştiren aile üyelerine karşılık olarak "Kisve giymek insanın faziletini artırmadığı gibi, onu çıkarmak da dervişlikten uzaklaştırmaz." diyerek, düşüncesini açık bir şekilde ortaya koymuştur.⁵³ Bu bağlamda, Veled Çelebi'nin zihniyetini ve dönemin değişim sürecine bakış açısını yansıtan sanatsal bir şiiri de burada paylaşmak gerekir:

*Bakma sofuca şapkama,
Sövmeye koyuca şapkama,
Kötü söyleme koca şapkama,
Dokunma hoca şapkama.*

*Büyük öndere uydum,
Ahret kisvesini soydum,
Öptüm de başıma koydum,
Dokunma hoca şapkama.*

*Adaletin üstün dinine,
Gel yenilmiş olma kinine,
Engel değil ayinine,
Dokunma hoca şapkama.*

⁵² (Detaylı bilgi için bkz.) Küçük, İstiklal Harbi'nde Mevlevîler ve Bektaşîler.

⁵³ Haksever, Mevlevîler ve Jön Türkler, 202.

*On iki bin müslim eğer,
Herhangi kisveyi giyer,
Şer 'an mübah olur gider,
Dokunma hoca şapkama.*

*Hoca konuşalım açık,
Peygamber giydi mi kavuk,
Her kisve dine muvafık,
Dokunma hoca şapkama.*

*Bunları hep bırakalım,
Akla hikmete bakalım,
Suç yok ki başa bakalım,
Dokunma hoca şapkama.*

*Yunan geleydi vatana,
Neler giydirmezdi sana,
Utan da söyletme bana,
Dokunma hoca şapkama.*

*Sözü burada bitireyim,
Başka konuya girmeyeyim,
Sen sor cevabın vereyim,
Dokunma hoca şapkama.⁵⁴*

Veled Çelebi'nin bu şiiri olaya bakışını ve desteğini net bir şekilde özetlemektedir. Ancak öte yandan Abdülbâki Dede, Veled Çelebi'nin bu yaklaşımlarını eleştirmiştir.⁵⁵ Hatta Abdülbâki Dede, Veled Çelebi'ye galiz bir şiir yazmış ve bunu Atatürk'e okumuş ancak Gazi Paşa gülüp geçmiştir.⁵⁶ Bu konu da dedeye tahkikat yapılmaması da Atatürk'ün

⁵⁴ Nevin Korucuoglu, Veled Çelebi İzbudak, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994), 43. Kara, Günümüz Tasavvuf Hareketleri, 105.

⁵⁵ Haksever, Mevleviler ve Jön Türkler, 204-05.

⁵⁶ Ahmet Güner Sayar, Hasan Ali Yücel Mevleviliği, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002), 178.

O'na karşı bir muhabbet beslediğinin ifadesidir. Bu da O'nun, Paşa karşısındaki müspet imajından olsa gerektir.

Ancak, Tâhirü'l Mevlevî⁵⁷ için aynı durumdan söz etmek mümkün değildir. Kendisi, hakkında yöneltilen bazı suçlamalar nedeniyle tutuklanmış ve İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmak üzere Ankara'ya götürülmüştür. Aynı davada yargılanan diğer iki isim ise İhsan Mahvî ve Suûdü'l Mevlevî olmuştur.

Özetle, Mevlevîler genel olarak kıyafet inkılabına olumlu bir yaklaşım sergilemişlerdir. Bununla birlikte, bazı Mevlevîlerin bu değişime karşı mesafeli durmalarının temel nedeni, uzun yıllara dayanan geleneksel kıyafet alışkanlıklarını bir anda terk etmenin kolay olmamasıdır. Bu durum yalnızca kıyafet reformuyla sınırlı kalmayıp, insan doğasının genel bir özelliğini de yansıtmaktadır.

Harf İnkılabı sürecinde, Veled Çelebi, Bektaşî kökenli Samih Rifat ile birlikte çalışmış ve bu dönüşüme destek vermiştir. Hatta Veled Çelebi, bir dönem Türk Dil Kurumu'nda da görev almıştır. Bu destekler ve ılımlı tutumlar, Mevlevîliğin diğer tarikat ve cemaatlere kıyasla devlet nezdinde daha farklı bir konumda değerlendirilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılmasının ardından, Konya'daki Mevlevî Asitanesi, 1926 yılında çıkarılan bir kanunla müzeye dönüştürülmüştür. Aynı şekilde, bazı Mevlevî dergâhları da müze statüsüne alınmıştır. Günümüzde Mevlâna Müzesi, ziyaretçilere açık olup, her yıl aralık ayında gerçekleştirilen Şeb-i Arûs törenlerinde Mevlevîlik, devletin de onayıyla tanıtılmakta ve ritüeller icra edilmektedir. İstanbul'daki Galata Mevlevîhanesi de benzer bir statüye sahiptir. Sonuç olarak, Mevlevîler, inkılaplara karşı ılımlı yaklaşımlarının karşılığını, merkezî hükûmetten göreceli bir iltifat ve hoşgörüyle almışlardır.⁵⁸

Bektaşîler

Tekkelerin kapatıldığı dönemde, Mevlevî Dergâhı'nda, Çelebiyân kolunu temsilen Veliyyeddin Çelebi, Babagân kolunu temsilen ise Salih Niyazi Dedebaba bulunmaktaydı. Diğer önemli Babalar ise şunlardı: Zeynel Baba, Hacı Kerim Baba, Muhtar Baba, Feyzi Baba, Necati Baba, Arslan Baba ve Japon Hasan Baba. Ayrıca, Nakşî şeyhi olarak Sineli Hasan Efendi de bu dönemde öne çıkan isimler arasındaydı. Bu isimler, tekkelerin kapatılması sürecinde Ankara'ya çeşitli sebeplerle çekilen telgraflarda yer almaktadır. Bektaşî şeyhleri, 1826 yılındaki Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından Meclis-i

⁵⁷ Tâhirü'l-Mevlevî, şair, yazar, Mevlevî Dedesi, mutasavvıf, gazeteci, müderris, mesnevîhân ve edebiyat tarihçisi. 1877-1951

⁵⁸ Küçük, İstiklal Harbi'nde Mevlevîler ve Bektaşîler, 222-28.

Meşâyîh tarafından atanan Nakşî şeyhlerinin denetimine girmiştir. Bu durum, tekke ve zaviyelerin 1925'te kapatılmasına kadar devam etmiştir. Salih Niyazi Dedebaba, tekkelerin kapatılmasıyla birlikte duyduğu üzüntüyü dile getirerek, 17 Ocak 1930'da Arnavutluk'a göç etmiştir. Burada yaşamını sürdüren Salih Niyazi Dedebaba, 1941 yılında İtalyan işgalciler tarafından öldürülmüştür. Onun vefatından sonra, Hacıbektaş'ta Ali Naci Baykal dedebaba olarak atanmış, ancak Arnavutluk ve Mısır'daki Bektaşî toplulukları Baykal'ı dedebaba olarak tanımamıştır. Bu durum, Bektaşîler arasında postnişînlik konusunda iç bölünmelere yol açmıştır.⁵⁹

Bektaşîler, Mevlevîlerin aksine, gerçekleştirilen inkılaplara genel olarak olumlu yaklaşmamış, aksine eleştirel bir tutum sergilemişlerdir. Bu bağlamda, Bektaşî çevrelerinde inkılaplara karşı çıkan sesler çoğunluktadır. Anadolu'daki Bektaşî tekkeleri hakkında güvenilir arşiv belgeleri oldukça sınırlıdır. Buna ek olarak, dönemin bazı Türkçü düşünürleri, tekkelerin tamamen kapatılması yerine ıslah edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ancak, dönemin hükûmeti, Bektaşîliğin zamanla bozulduğu ve artık kâmil insan yetiştirmekten uzaklaştığı kanaatine varmıştır. Ayrıca, Mustafa Kemal Atatürk, tarikatların kapatılmasından önce bu konuda birtakım incelemeler ve görüşmeler gerçekleştirmiştir. Tarihsel kaynaklar, Atatürk'ün bazı tarikat şeyhlerini davet ederek tarikatlar hakkında bilgi aldığını aktarmaktadır. Bu görüşmelere katılan isimler arasında Bektaşî şeyhleri Ali Nutki Bey ve Haydar Naki Baba da bulunmaktadır. Ancak, bu görüşmeler beklenen sonucu doğurmamış ve 1925 yılında tarikatların ilgasıyla birlikte Bektaşîlik, Mevlevîlik gibi özel bir statüye tabi tutulmamıştır. TBMM'de tarikatların kapatılması tartışmaları sırasında, özellikle Çelebiler ve Babalar hakkında olumsuz yorumlar yapılmış, dönemin bazı bürokratları tarafından yolsuzlukla suçlanmışlardır. Sonuç olarak, 1925'te Bektaşîliğin merkezi konumundaki Hacıbektaş Dergâhı kapatılmış ve bir ziraat mektebine dönüştürülmüştür.

Bektaşî şeyhleri, genel olarak tekke ve zaviyelerin kapatılmasını, Şapka Kanunu'nu ve benzeri reformları kabullenmemiştir. Ancak bu süreçte, olumlu bir istisna olarak Samih Rifat Bey öne çıkmaktadır. Samih Rifat Bey, Türk dili üzerine çalışmalarıyla tanınmakta olup, Veled Çelebi İzbudak ile birlikte Dil İnkılabı çalışmalarında Mustafa Kemal Atatürk tarafından görevlendirilmiştir. Bu bağlamda, dil reformlarına destek veren ve bu alanda aktif rol oynayan bir isim olarak ön plana çıkmıştır.⁶⁰

⁵⁹ Harun Yıldız, DEÜİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı / 2021, s. 491-510. Hacı Bektaş Veli Sonrasında Bektaşîliğin Oluşumu ve Gelişimi.

⁶⁰ Korucuoğlu Nevin, Veled Çelebi İzbudak, 18.

Mustafa Kemal Paşa ve Mevlevîlik-Bektaşîlik

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün bir tarikat mensubu olduğu iddiasını desteklemek mümkün değildir. Ancak, onun hangi tarıkata sempati duyduğu meselesi, uzun yıllardır tartışılan bir konudur. Özellikle Alevî-Bektaşî kökenli yazarlar, Atatürk'ün Bektaşî tarikatına yakınlık duyduğunu öne sürmekten memnuniyet duymaktadır. Ancak, Atatürk'ün halk tabanına hitap eden Bektaşîlikten ziyade, Osmanlı bürokrasisi ve elit kesimle daha fazla etkileşimde bulunan Mevlevîliğe sempati duymuş olmasının daha gerçekçi bir yorum olduğu söylenebilir. Öte yandan, Atatürk'ün Melamîlik ile bağlantılı olduğu yönünde değerlendirmelerde bulunan isimler de mevcuttur. Ancak, tüm bu yaklaşımlar kesin bir sonuca varmayı zorlaştıran, daha çok yorum ve spekülasyon niteliğinde görüşlerdir.

Falih Rıfkı Atay, Mustafa Kemal 'in Harp Okulu'na gittiği senelerde, Selanik'e gittiği zamanlar Şeyh Rıfat Efendi'nin tekkesine gidip ayin günü dervişler halkasına katılarak''Huuu Huuu'' diye kan ter içinde kalıncaya kadar döndüğünü ifade eder. Ancak tekkenin hangi tarıkata ait olduğundan söz etmemektedir.⁶¹ Ancak burada dönmekten kastın Mevlevî tekkesi olduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal Konya'daki ana dergâhı ziyareti esnasında ziyaretçi defterine Konya'nın asırlardır süren ışığın kalbi ve Türk medeniyetinin ana kaynaklarından bir olduğunu söyleyen övücü cümleler kaydetmişti.

Mustafa Kemal'e göre Mevlevîlik "Türk örfünün-ananesinin İslam'a nüfuz ve sirayeti idi."⁶² Ezcümle, sagu, koşuk ve şarkılar gibi sözlü edebiyat ürünlerine sahip olan, dolayısıyla hareketli ve dinamik bir dinî yaşantıya alışkın olan Türk toplumu için, yerleşik yaşamı teşvik eden ve durağan bir yapıya sahip olan İslam, başlangıçta daha ağır ve durağan bir sistem gibi algılanmıştır.

Hulasa, Mustafa Kemal Atatürk, Mevlevîliğe ve özellikle Mevlâna'ya büyük bir saygı duymaktaydı. Mevlâna'yı büyük bir reformcu ve Türk düşünürü olarak görmekte ve sahiplenmekteydi. Bu nedenle, diğer tarikatların maruz kaldığı birçok uygulama, Mevlevîlik için aynı şekilde uygulanmamıştır. Bu çerçevede, Konya'daki ana dergâh ve bazı önemli Mevlevî dergâhları kapatılmış olmakla birlikte, diğer tarikatların tekkeleri gibi satılmamış veya farklı amaçlarla kullanılmamıştır. Özellikle Konya'daki ve Yenikapı'daki dergâhlar müze statüsüne alınarak Mevlâna Müzesi'ne dönüştürülmüştür. Günümüzde de

⁶¹ Falih Rıfkı Atay, Çankaya, (İstanbul: Pozitif Yayınevi, Haziran- 2020), 31.

⁶² Atay, Çankaya, 32.

her yıl devletin onayıyla düzenlenen Şeb-i Arûs törenleriyle Mevlevî kültürü yaşatılmaya devam etmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün tarikatlarla olan ilişkisi, tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla tamamen sona ermemiştir. Mehmed Bâkır Çelebi, Mustafa Kemal'in tensipleriyle ve son Mevlevî şeyhi Abdülhalim Çelebi'nin onayıyla, Halep'teki Mevlevîhane'ye gönderilmiştir. Burada sadece manevî görevlerini yerine getirmekle kalmamış, aynı zamanda stratejik hamlelerde bulunarak Antakya'nın anavatana katılması ve Misâk-ı Millî sınırları doğrultusunda çalışmalar yürütmüştür.

Mehmed Bâkır Çelebi, 1939'da İstanbul'a gelmiş, ancak bir daha Suriye'ye dönememiştir. Suriye Devleti, onun faaliyetlerini kendi çıkarlarına aykırı bulduğu için Halep'e geri kabul etmemiştir. Bununla birlikte, Türkiye devleti, onun Suriye'deki çalışmaları ve hizmetleri nedeniyle kendisine tahsisat bağlamış, geçimini sağlaması için destek vermiştir. Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti'nin Mevlevîlik tarikatına yaklaşımının bir başka göstergesidir. Eğer Atatürk'ün Bektaşîliğe Mevlevîlikten daha yakın olduğu iddiası doğru olsaydı, Hacıbektaş Dergâhı'nın daha özenli korunması beklenirdi. Ancak dergâh, bir süre ziraat mektebi ve araba parkı gibi farklı amaçlarla kullanılmış, ciddi yapısal zarar görmüş, müzeye dönüştürülmesi ise ancak 1960 yılında gerçekleşmiştir. Bu durum, Atatürk'ün Mevlevîliğe daha olumlu yaklaştığını ve bu geleneği kültürel bir miras olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Sonuç

Mevlevîlik ve Bektaşîlik, Türk tasavvuf tarihinin en köklü tarikatları arasında yer almakta ve özellikle Osmanlı döneminden itibaren siyasal, askerî ve toplumsal hayatta önemli roller üstlenmiştir. Mevlevîlik daha çok aristokrat ve entelektüel çevrelerde, Bektaşîlik ise askerî zümre ve halk tabanında yaygınlık kazanmıştır. Bu iki tarikat, yalnızca dinî yapılar değil, aynı zamanda devlet-toplum ilişkilerinde belirleyici aktörler olarak işlev görmüştür. Osmanlı döneminde Mevlevîler, zaman zaman padişahların dahi önüne geçen bir manevî otoriteye sahip olmuşlardır. Mevlâna Celâleddin Rûmî ile Sultan Rûkneddin Kılıçarslan arasındaki ilişki, Mevlevîliğin siyasî etkisini gösteren dikkat çekici bir örnektir. Bektaşîlik ise özellikle Yeniçeri Ocağı'yla kurduğu organik bağ sayesinde seyfiyye sınıfı içerisinde güçlü bir yer edinmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı tarafından resmî olarak tanınan tek heterodoks tarikat olması bakımından da özgün bir konuma sahiptir. Millî Mücadele döneminde Mevlevî ve Bektaşî dervişleri, "Mücâhidîn-i Bektaşîyye ve Mevleviyye" adıyla kurulan gönüllü birliklerde aktif rol oynamışlardır. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığında başkan vekillerinden birinin Mevlevî, diğerinin

Bektaşî oluşu, bu tarikatların mücadeleye verdikleri desteğin kurumsal düzeydeki yansımasıdır. Bu dönemde Bektaşî Şeyhi Cemaleddin Çelebi gibi isimler Mustafa Kemal Paşa'yla yakın iş birliği içinde olmuşlardır. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte gerçekleştirilen inkılaplar, özellikle 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılması ve 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılması, tarikatların faaliyet alanını büyük ölçüde sınırlandırmıştır. Ancak Mevlevîler, bu dönüşüme daha uyumlu yaklaşmış; Veled Çelebi ve Abdülhalim Çelebi gibi isimler yeni rejimle olumlu ilişkiler kurmuşlardır. Mevlevîlik, 1925 sonrası bir süre Halep'te faaliyet göstermiş, ancak daha sonra Suriye yönetimi tarafından da yasaklanmıştır

Kaynakça

- Akşin, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, 3c, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992.
Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, 3c, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951.
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara: ATAM Yay, 1997.
Atay, Falih Rıfki, Çankaya, İstanbul: Pozitif Yayınevi, Haziran- 2020.
Eflaki, Ahmet, Ariflerin Menkıbeleri, İstanbul: M.E.B. Yayını, 1995.
Ertan, Temuçin Faik, Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ankara: Siyasal Kitabevi, 5. Baskı, Eylül-2017.
Ezherli, İhsan, Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1887-1920), Ankara, TBMM Yayınları, 1992.
Fırat, Mehmet Şerif, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara: MEB Basımevi, 1981.
Gölpınarlı, Abdülbaki, Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri 1983.
Haksever, Ahmet Cahid, Modernleşme Sürecinde Mevleviler ve Jön Türkler, İstanbul: H Yayınları, 1. Basım, Nisan-2009.
İlgazi, Abdullah, "Atatürk'ün Tokat Gezileri", ATAM Dergisi.
İzbudak, Veled Çelebi, Hatıralarım, İstanbul: 1946, (Haz: Öz, Yakup, Öz, Yusuf, Tekke'den Meclis'e, Timaş Yayınları, 2. Basım).
Kayaoğlu, Ersin, Mevlâna'nın Moğol Yöneticilerle Münasebetleri, (2.Milli Mevlâna Kongresi (Tebliğler); 3-5 Mayıs 1986, Selçuk Üniversitesi Basımevi; Konya 1987).
Kocatürk, Utkan, Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1978.
Korucuoglu, Nevin, Veled Çelebi İzbudak, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.
Köstüklü, Nuri, Vatan Savunmasın da Mevlevihaneler, Konya, Çizgi Kitabevi Yay, 2005.
Kutay, Cemal, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1973.
Küçük, Hülya, Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş, İstanbul: Ensar Yayınları, 5. Basım, Şubat 2019.
Küçük, Hülya, Arşiv Belgeleri Işığında İstiklal Harbi'nde Mevleviler ve Bektaşiler, Nefes Yayınları, 1. Baskı Aralık 2019.
Küçük, Hülya, Kurtuluş Savaşında Bektaşiler, İstanbul: Kitap Yayınları, 2003.
Ocak, Ahmet Yaşar, "Bektaşilik", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bektasilik>
Öz, Baki, Kurtuluş Savaşı'nda Alevî-Bektaşiler, İstanbul: Can Yayınları, Haziran-2003.
Öztürk, Yaşar Nuri, Tarihi Boyunca Bektaşilik, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1990.
Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarihi ve Deyimleri Sözlüğü, 3c, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983.
Sarıkoynucu, Ali, Mili Mücadelede Din Adamları, 2c, Ankara: DİB Yayınları 7. Baskı 2020.
Sarıhan, Zeki, Kurtuluş Savaşı Kadınları, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
Sayar, Ahmet Güner, "Hz. Mevlânâ Dergâhı Postnişini Abdülhalim Çelebi Efendi ve Kurtuluş Savaşı'ndaki Hizmetleri", Türk Yurdu, sy. 139-140-141, c. XIX, Ankara.
Sayar, Ahmet Güner, Hasan Ali Yücel Mevlevîliği, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002.
Tansel, Fevziye Abdullah, İstiklal Harbi'nde Mücahid Kadınlarımız, Ankara 1988.

Yıldız Harun, DEÜİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı / 2021, Hacı Bektaş Veli
Sonrasında Bektaşiliğin Oluşumu ve Gelişimi.